

P. COSTERVELD RIN

Beheer en ontwikkeling van natuurreservaten door begrazing (II)

Waarom „grasbeheer”?

Het onderzoek van de Werkgroep begrazing van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer is opgezet teneinde oplossingen te zoeken voor:

- het beheer en de instandhouding van open ruimte in bestaande natuurgebieden;
- het beheer van vrijgekomen landbouwgronden en het omvormen van deze tot een andere bestemming (o.a. integratie binnen bestaande natuurreservaten);
- het beheer en de inrichting van nieuwe (drooggevallen) gronden o.a. binnen het kader van het Deltaplan.

Bij a. Bestaande natuurgebieden

In een aantal natuurreservaten blijkt het steeds moeilijker om met de gebruikelijke middelen de open ruimte in stand te houden.

Voorop moet staan dat zulks inderdaad wenselijk is om karakteristieke elementen van het reservaat zowel in landschappelijke als natuurwetenschappelijke zin te bewaren. In veel gevallen is te verwachten dat bij het gebruik van grofmechanische methoden ter verwijdering van gewas het middel het doel voorbij zal schieten: bij het gebruik van zware maaiparaatuur op drassig land wordt het gewas weliswaar verwijderd maar de kwaliteit van de vegetatie loopt terug door ernstige bodembeschadiging.

Twee wegen staan open om een dergelijk probleem op te lossen: er kan gebruik worden gemaakt van speciaal aangepaste lichte apparatuur (daardoor ook duurder), of er kan een beweidingmethode in overweging worden genomen. Langs beide wegen worden experimenten uitgevoerd. Een andere vraag is of het verantwoord is

een dure beheersmaatregel toe te passen bijv. het maaien of verwijderen van houtopslag in heide, waarbij tevoren vaststaat dat deze over enkele jaren weer herhaald moet worden. De natuurwetenschappelijke argumentatie zal dan in ieder geval ijzersterk moeten zijn.

Een schoksgewijs ingrijpen is over het algemeen geen aanbevolen methode om tot een gewenste evenwichtige situatie te geraken. Wanneer, zoals meestal het geval is, het verwijderde gewas nauwelijks enige economische betekenis heeft, blijken de kosten van afvoer vaak onoverkomelijk te zijn en moet men zijn toevlucht nemen tot plaatselijke opslag en/of verbranding. In grote reservaten is dit, hoewel niet wenselijk, toch vaak wel mogelijk zonder te veel schade; in kleine daarentegen zijn deze methoden vaak direct in strijd met de doelstelling van het reservaat.

Bij toepassing van de begrazingsmethode valt men voor een groot deel terug op de aloude landbouwmethode die aanleiding geven tot het ontstaan van vegetatietypen die heden ten dage als waardevol worden beschouwd, bijv. de heiden. Toen de economische betekenis van schapen op de heide was weggefallen (o.a. door introductie van kunstmest) zijn grote oppervlakten in cultuur gebracht en/of met coniferen bebost. Het weinige dat overbleef dreigde vanzelf naar de „verbossing” te gaan door toenemende spontane opslag van berken en vliegdennen. In zulke gevallen wordt er naar gestreefd begrazing met heideschapen opnieuw ingang te doen vinden teneinde het landschapstype heide in stand te houden. Dat daarbij niet in de eerste plaats wordt gedacht aan een kuddebeheer, inclusief een rustieke herder doch aan vrij opererende schapen binnen een raster, zoals op de Britse eilanden algemeen gebruikelijk, spruit voort uit financiële overwegingen. Op een aantal plaatsen in den lande wordt met deze beheersvorm ervaring opgedaan; in een enkel geval worden proeven genomen met geiten om reeds bestaande bosopslag terug te dringen en onder controle te houden.

Aan de andere kant lijkt het ook zinvol de begrazingsmethode te beproeven in gebieden waar vroeger de open ruimte niet op deze

Waar geiten grazen en bokken schillen leggen zelfs grote berken het loodje.

IJslandse pony's in het natuurreservaat Baronie Cranendonck, waar bos, heide, stuifzand en voormalige landbouwgrond als eenheid wordt beheerd.

wijze tot stand kwam. Indit licht van experimenteel natuurbeheer moet de proef met Zweedse fjellkoeien in de Weerribben gezien worden. De doelstelling daarbij is, zeer ruim genomen, het scheppen van een evenwichtstoestand tussen de verdeling van open ruimte en bos in de verwachting dat hierbij interessante overgangssituaties gaan ontstaan. In hoeverre dit inderdaad zo zal zijn en wat de kwaliteit, in termen van biologische diversiteit, van open ruimte en bos afzonderlijk zal zijn, is vooralsnog een vraagteken.

Overigens zij nog opgemerkt dat bestaande natuurreservaten zich maar in enkele gevallen, indien ze naar verhouding grote oppervlakten beslaan, lenen voor experimenteel beheer. Slechts sporadisch zal het mogelijk zijn in deze gebieden naast elkaar verschillende vormen van beheer te beproeven zonder in conflict te komen met het beheer en de doelstelling van het reservaat als geheel.

Bij B. Marginale landbouwgronden

De kosten om landbouwgronden rendabel agrarisch te exploiteren dreigen vooral voor de lage veengronden (veel zgn. vaarlanden) en de hoge zandgronden (heide-ontginningen) boven de baten uit te stijgen. Tegelijkertijd neemt van alle zijden de druk op de niet-stedelijke ruimte toe, o.a. van de kant van de recreatie. In de naaste toekomst zullen naar verwachting op verschillende plaatsen marginale landbouwgronden worden aangekocht en een andere bestemming in deze sfeer krijgen.

Waar dergelijke gronden zijn gelegen in of naast bestaande natuurreservaten ligt het voor de hand deze hierin te integreren. Het uitwendig beheer van deze reservaten kan bij toevoeging van een bufferzone worden vergemakkelijkt; ook zouden op deze plaatsen eventueel beperkte voorzieningen ten behoeve van het publiek getroffen kunnen worden zonder de eigenlijke waarde van het reservaat aan te tasten. Op andere plaatsen waar deze gronden ter beschikking komen, verdient het aanbeveling om juist hier terreinen voor de (massa)recreatie tot ontwikkeling te brengen, vooral om alternatieven te bieden voor het tegelijkertijd tegengaan van een grote recreatiedruk op de echte natuurreservaten.

Voor de ontwikkeling van beide bestemmingen biedt de methode extensieve begrazing aantrekkelijke perspectieven. Wanneer in deze terreinen niets wordt gedaan, ontstaat er een ruigtevegetatie die zich, afhankelijk van de toestand waarin het terrein is blijven liggen, over langere of kortere tijd zal ontwikkelen tot een monotoon bos. Bij extensieve begrazing zal op de plaatsen die daar geschikt voor zijn zich spontaan bos ontwikkelen en uiteindelijk zal dit aanleiding geven tot het geleidelijk ontstaan van een parklandschap. Het behoeft geen betoog dat een dergelijke verandering niet van het ene op het andere jaar te verwachten is; zij zal globaal

twintig tot dertig jaar vergen. Wanneer men voor een volledig spontane ontwikkeling tot een stabiel systeem deze tijdsduur niet kan aanvaarden, behoeft men daarom nog niet tot conventionele inrichtingsmethoden over te gaan. Na enkele jaren grazen is er namelijk al een patroon ontstaan dat aanwijzingen geeft over het uiteindelijke resultaat, op grond waarvan men de ontwikkeling kan bespoedigen, bijv. door het bos dat daar thuishoort te planten binnen de ontstane ruigteplekken.

Bij de integratie van voormalige landbouwgronden binnen reeds bestaande natuurreservaten is het van belang deze niet afzonderlijk te gaan beheren maar dit te doen tesamen met delen van het reservaat. Dit in de eerste plaats om de soms aanwezige rechte cultuurlijnen in het landschap om te vormen tot vloeiende, meer natuurlijke lijnen en om scherpe grenzen te transformeren tot geleidelijk verlopende overgangen. Wanneer er in deze gevallen sprake is van landbouwenclaves temidden of aan de rand van bossen, is het wenselijk dat de bosoppervlakte die bij het beheer betrokken wordt tenminste driemaal zo groot is als de open ruimte om eventuele schadelijke nevenwerkingen van een graasbeheer op bosvegetaties te beperken. Indien bij een grote oppervlakte open ruimte een naar verhouding kleine oppervlakte bos is betrokken, zal het bos, gezien de relatieve zeldzaamheid, een grote aantrekkingskracht op de dieren uitoefenen (vnl. voor beschutting) en daardoor aan zware druk blootstaan.

Overigens dient in het algemeen de zwakke (vaak schrale, voedselarme) component ook qua oppervlakte te overheersen over de voedselrijke component om wat de vegetatie betreft positief gewaardeerde effecten op te roepen. Op een vijftal plaatsen in Nederland is thans een dergelijk beheer ingesteld dat op twee lokaties zeer intensief met onderzoek wordt begeleid.

Bij c. Drooggevallen gronden

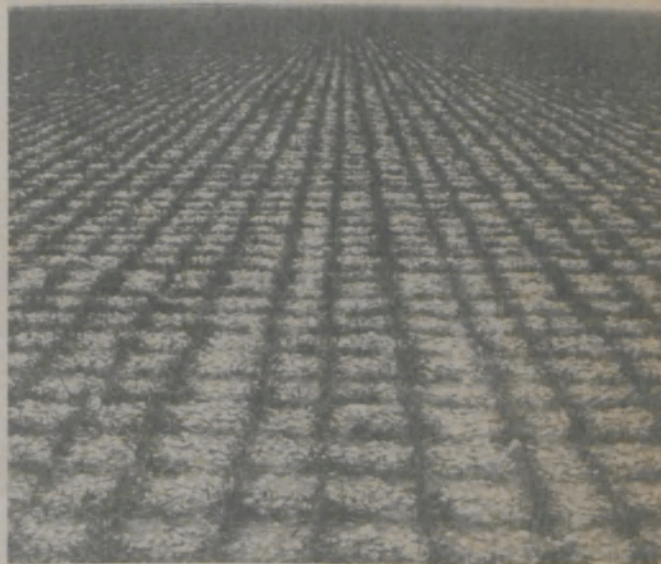
Binnen het kader van het Deltaplan, in het IJsselmeer en in het Lauwersmeergebied is een vrij aanzienlijke oppervlakte grond drooggevallen. In al deze gebieden is de natuurlijke dynamiek grotendeels verdwenen: het plotseling wegvallen van de eb- en vloedwerking, de wisseling van droog en nat en ook een overgang van permanent zout naar een geleidelijke verzoeting vormen een geweldige schok voor een dergelijk systeem.

Een aantal van deze terreinen krijgt een andere dan een landbouwkundige bestemming waaronder de ontwikkeling tot natuurreservaat. Gebeurt in deze gebieden, waar van nature nauwelijks enige verschillen in abiotische omstandigheden aanwezig zijn, niets, dan zal daar van nature over grote oppervlakten dezelfde monotone vegetatie ontstaan. Teneinde een meer gedifferentieerde ontwikke-

Ophouden met beweiding leidt tot verruiging en vervaging van structuren. Groede - Terschelling.

Graasbeheer lijkt hier wel op zijn plaats te zijn om variatie te scheppen. Veermansplaat - Grevelingen.

ling te bevorderen, verdient het aanbeveling om niet van het ene op het andere jaar van veel natuurlijke dynamiek over te gaan op „niets doen”, maar dit proces over een aantal jaren te laten verlopen. Dit betekent dat in de beginstadia vrij veel „anthropogene dynamiek” zou moeten worden toegevoegd en dat deze vervolgens in de tijd geleidelijk wordt verminderd. Om de rust in een dergelijk systeem te bevorderen, is het van belang dat de grootste activiteit daar in het eerste jaar plaatsvindt en dat men niet later door het toedienen van veel dynamiek andermaal een geweldige storing teweegbrengt.

Het is een ervaringsfeit dat de uitwerking van beweiding enige overeenkomsten vertoont met de werking van de zee op bepaalde vegetaties, hetgeen vermoedelijk zijn oorzaak vindt in het feit dat zowel regelmatige wisseling van zout en zoet als betreding en bodemverdichting teweegbrengen, op welk resultaat veelal dezelfde planten reageren. Ook blijkt dat een begrazingsbeheer het ontstaan van milieuverschillen op bijv. kwelders sterk bevordert, waardoor het gebied voor een aantal vogelsoorten aantrekkelijker wordt.

Wanneer drooggevallen gebieden van het begin af beweïd worden, bereikt men twee doeleinden tegelijkertijd: enerzijds zullen elementen van de reeds bestaande zoutvegetatie zich langer kunnen handhaven, anderzijds zal de zojuist gevestigde vegetatie zich meer gevarieerd ontwikkelen dan bij „niets doen”. Speciaal voor het onderzoek vormen drooggevallen terreinen ideale gebieden omdat alleen daar verschillende vormen van beheer (beweïding, maaien, „niets doen”) vanuit een homogene uitgangssituatie vergeleken kunnen worden.

Het onderzoek

Nu nog een enkel woord over het onderzoek dat momenteel verricht wordt. Het is erop gericht zowel een aantal algemene aspecten van een graasbeheer van exacte gegevens te voorzien als nauwkeurig vast te stellen of verschillende typen terrein bij extensieve beweïding al dan niet veranderen en zo ja, in hoeverre dit positief of negatief beoordeeld moet worden, ook in vergelijking met andere beheersvormen. Daarbij komt nog de vraag welke dieren voor welk terrein het beste resultaat leveren. Een voorbeeld: overal waar extensief wordt begrast, ontstaan een beïnvloedingsgradiënt van sterk via matig naar nagenoeg niets; afhankelijk van de terreinomstandigheden en technische voorzieningen, zoals rasters en drinkplaatsen, ontwikkelt dit patroon zich in relatie tot het gedrag der dieren.

De directe effecten op de vegetatie zijn in de fijnere nuances – matige tot geen beïnvloeding – per terreintype verschillend, terwijl in grovere nuances – veel beïnvloeding – overal dezelfde storingsvegetaties optreden met brandnetels, distels en pitrus. Drie variabelen staan ter beschikking om het ontstaan van gradiënten in positieve zin te beïnvloeden (d.w.z. met zoveel mogelijk vermijding van storingsvegetaties) nl.:

1. de aantalsregulatie, het aantal te gebruiken dieren per oppervlakte-eenheid;
2. schaalmanipulatie, vergroting of verkleining van het gebied (in de praktijk meestal moeilijk uitvoerbaar);
3. keuze van de plaatsen voor technische voorzieningen, zoals nachtverblijven, drinkplaatsen, rasters e.d.

Teneinde dit zinvol te kunnen doen is in de eerste plaats kennis van het gedrag der herbivoren vereist: een onderzoeksaspect dat zowel het inzicht vergroot in de aard en het ontstaan van de gewenste beïnvloedingsgradiënten als een verklaring kan opleveren voor de veranderingen die onder invloed van een graasbeheer o.a. in de vegetatie optreden.

Om veranderingen onder invloed van een bepaald beheer te kunnen constateren is het van uitermate groot belang dat de uitgangssituatie goed is vastgelegd. Een goede werkkaart waarop allerlei verschijnselen in relatie tot het gedrag der dieren „geplot” kunnen worden, is daarbij een eerste vereiste. Door vergelijking van kaar-

ten over een reeks van jaren kan men in de tijd gescheiden verschijnselen met elkaar in verband brengen, bijv. een mestvlaai in januari 1971 met het optreden van een bepaalde plantesoort op dezelfde plaats in juni 1974. Behalve werkkaarten worden in alle gebieden waar een graasbeheer met onderzoek begeleid wordt, vegetatiekaarten gemaakt en in sommige gevallen ook bodemkaarten, soortareaalkaarten e.d.

Veranderingen op lange termijn (vijf jaar) worden geconstateerd door herhaalde karteringen, op korte termijn (jaarlijks) door het nauwgezet volgen van ontwikkelingen in permanente proefvakken en met herhaalde inventarisaties. Op de meeste plaatsen worden tegelijkertijd de ontwikkelingen bij andere vormen van beheer – meestal „niets doen” maar ook wel maaien – op dezelfde manier gevolgd.

Als de gegevens uit de genoemde categorieën van onderzoek (het vastleggen van uitgangssituaties, gedragsonderzoek van herbivoren en registratie van optredende veranderingen) vergeleken worden, kunnen er bepaalde verbanden blijken. Indien deze betrekking hebben op soorten van organismen, waarvan vermoed wordt dat ze een mogelijke indicatiewaarde vertegenwoordigen voor het gevoerde beheer of een specifieke betekenis hebben voor de natuurwetenschappelijke waarde van het gebied, dan wordt dit nader onderzocht en getoetst. Zo zijn er enige aanwijzingen dat bij het proces van verschraling van voormalige landbouwgronden verschillende paardebloemsoorten optreden. Nader onderzoek in dit opzicht kan gegevens opleveren over de fase waarin het proces van verschraling verkeert en over het uiteindelijk te verwachten resultaat.

Bij de natuurwetenschappelijke waardering van een gebied spelen weidevogels een belangrijke rol. Met het oog hierop wordt een poging gedaan meer te weten te komen over de specifieke relatie tussen beweïding en weidevogels. Een optimaal botanisch beheer valt in de meeste gevallen niet samen met een optimaal weidevogelbeheer. Op grond van meer kennis van specifieke relaties tussen het gevoerde beheer en het voorkomen van bepaalde organismen kunnen de prioriteiten voor de verschillende gebieden beter afgewogen worden. Ook in dit opzicht wordt de mogelijke indicatiewaarde van paardebloemsoorten, als hulpmiddel hierbij, onderkend.

Het begrazingsonderzoek dat in 1971 met medewerking van enkele universiteiten is begonnen, poogt binnen een totaalconcept van het hele web van relaties in een eco-systeem speciaal die relaties van exacte gegevens te voorzien, waarin met inwendig beheer op verschillende manieren kan worden ingespeeld, teneinde een optimaal natuurbeheer mogelijk te maken.

Deze Fjellkoeien in de Weerribben moeten proberen open stukken te maken in spontane bosopslag.

